

Szilvay Gergely

IV. KÁROLY RESTAURÁCIÓS KÍSÉRLETEI

Kétfelvonásos operett-előadás vagy több annál?

Speidl Zoltán: *Végállomás: Madeira. Királykérdés Magyarországon (1919–1921)*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012, 288 oldal

IV. Károly magyar király visszatérési kísérleteiről minden magyar középiskolás tanul. A Habsburgok több évszázados uralma, a dinasztia története, élete jól ismert, alaposan kutatott terület, ahogy Ferenc József és IV. Károly személye is. A korszak: az I. világháború, Károlyi kormányzása, a tanácsköztársaság, a háború utáni kormányok története, Horthy hatalomátvétele és személye – mind jól feltárt témák. Olvashatunk könyveket a korszakról magáról, belpolitikájáról, külpolitikájáról, számos speciális problémájáról, rendelkezésre állnak a monográfiák az időszak meghatározó személyiségeiről. Érdekes, hogy míg a Horthy-kor különféle politikai csoportjairól is jelentek meg önálló művek, beleértve a legitimistákat is, IV. Károly két visszatérési kísérletéről bár egy-két tanulmány rendelkezésre állt, átfogó módon bemutató és elemző kötet eddig nem készült.¹ Ezt a hiányt hivatott pótolni Speidl Zoltán munkája.²

A szerzőt a magyar politikai életet és a közéleti sajtót nyomon követők elsősorban az MDF egykori (1990–1994 közötti) képviselőjeként, valamint újságíróként ismerhetik – a kilencvenes években az Új Magyarország, később többek közt a *Heti Válasz* munkatársa volt. Speidlnek eddig két, újságírói munkásságát előtérbe helyező kötete jelent meg (*Homoktemető: magyar múlt riporter szemmel, 1945–1990; Félkegyelmi állapot: egy publicista naplója, 1991–1999*). Miként illeszthető a sorba a IV. Károly visszatérési kísérleteivel foglalkozó kötet?

Speidl Zoltán ugyan nem „céhes” történész, azaz nem dolgozik történészként, nem tagja a szűk szakmai közösségnek, ám mégsem kívülálló dilettáns. Ebben nyilván segítségére van, hogy egyik diplomáját történelem szakon szerezte, és szakdolgozatát is mostani kötetének témájából írta. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem nyugalmazott újságírási professzora tulajdonképpen – mint azt a kötet bemutatóján kifejtette – azóta, negyven éve készül rá, hogy könyvet ír IV. Károly visszatérési kísérleteiből. Hogy ez miért most, hetvenedik születésnapja után sikerült? Most volt ideje könyvben összegezni kutatási eredményeit.

¹ Legutóbb például UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*, Jelenkor, Pécs, 2012.

² Speidlével egy időben még egy kötet megjelent a témában: Jean Sévillíanak – a *Le Figaro* konzervatív-monarchista szerkesztőjének, akit *Az értelmiség terrorizmusa* című kötete kapcsán ismerhetünk – a munkáját a Gabo kiadó adta ki 2012-ben: *Az utolsó császár és király. Habsburg Károly sikertelen államcsínyje*.

Ennek következtében Speidl Zoltánnak volt mikor elmerülnie a témakörben, amelynek igen alapos ismerője lett – annak tágabb kontextusával együtt. A témában megjelent komolyabb szakcikknek is leginkább ő a szerzője (ezek a Vasi Szemlében láttak napvilágot az évtizedek folyamán). Így aztán a *Végállomás: Madeiráról* elmondható – amit a szakma és az érdeklődő olvasók csak üdvözölhetnek –, hogy nagy mennyiségű (kiadott, illetve levéltári) forrás feldolgozásán alapul, mindebből pedig bőven is idéz a szerző, aki kötetének műfaját a „nem ritka, de nem is túl gyakori” *történelmi riport*ként határozza meg. Speidl egyébként – s ez fontos választott témájának szempontjából – saját bevallása szerint nem legitimista, így távolságtartással, de a főszereplő, IV. Károly személye iránti rokonszenvvel tudja kezelni a témakört.

A kötet – mint egy jó forgatókönyv – in medias res indul: IV. Károlynak az uralkodói jogai gyakorlásáról való ideiglenes lemondása előtti, feszültséggel teli perceket eleveníti fel. A császárt és királyt miniszterei megpróbálják rávenni a nyilatkozat aláírására, míg Zita királyné teljes mértékben ellenzi azt: „Soha! Sehogy sem szabad lemondanod!”³

Az első rész első fejezetében Speidl a különféle legitimista⁴ és antilegitimista csoportokat mutatja be. Kiderül, hogy a hadsereget mennyire megosztotta ez a kérdés. „A legitimistákhoz az arisztokrácia nagy többsége, a katolikus klérus, a katonatisztek egy része, a burzsoázia és a kispolgárság egy része tartozott. [...] Az antilegitimisták csoportját Gömbösek, a különféle titkos és nem titkos szélsőjobboldali szervezetek, így az EX (Etelközi Szövetség, rövidítették EKSZ-ként is), a MOVE (Magyar Országos Véderőegylet), az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete), a különítményesek többsége, jelentős pártterőként pedig a kiscsapatok alkották.” Érdekes, hogy „a többségében zsidó nagyburzsoázia legitimizmusa viszont az antilegitimisták nyílt antiszemitizmusa reakciójaként (is) jött létre”. A szerző megjegyzi, hogy a legitimisták is megosztottak „elvi” (mérsekelt) és „szélső” vagy „puccskarlista” alapon. A szegediek jelentős része Habsburg-ellenes volt, ők *homo novusok* voltak, a régi monarchia arisztokrata politikusaiknak jelentős része Bécsben gyülekezett. A legitimista – szabad királyválasztó ellentét Speidl szerint „rendkívül mély politikai, történelmi és egzisztenciális ellentétekből sarjadt”. A karlisták ugyanakkor „a társadalom meghatározó részének Habsburg-ellenes érzelmeit szem előtt tartva, Ausztria és Magyarország örökös különállását hirdették. A külpolitikai helyzet is erre kényszerítette őket.”

Ha viszont nem IV. Károly, majd fia, Ottó, akkor ki legyen a magyar király a szabad királyválasztók szerint? (A köztársaság mint államforma természetesen nem került szóba.) Voltak, akik „nemzeti királyságot” akartak, amibe belefért a dinasztia itthon élő tagjainak esetleges megkoronázása is, mások külföldi családot hívtak volna a magyar trónra. Szóba került például József főherceg és Albrecht főherceg, utóbbit elsősorban Gömbös, az EX, a MOVE és a különítményesek támogatták volna. Felmerült valamely olasz herceg jelölése, vagy a Savoyai-ház beházasítása a Habsburgok közé (Jolanda hercegnő hozzáadása József főherceg fiához); természetesen maga a kormányzó, Horthy Miklós neve,

³ Zita királynéről, akit II. János Pál pápa a vele való találkozáskor „én császárnőmnek” nevezett, és akit a Szentsek várhatóan boldoggá fog avatni, Jean Sévillia újszintén könyvet írt *Zita, a bátor császárné* címmel (Gabo, 2000).

⁴ A legitimizmusról átfogóan lásd KARDOS József: *Legitimizmus*, Korona, Budapest, 1998.

és egy román–magyar perszónalunió lehetősége is (aminek sok hátránya mellett előnye Erdély valamiféle „visszaszerzése” lett volna). Ezt Károlyi Mihály volt köztársasági elnök támogatta leginkább, de az Antibolsevista Comitében is felmerült ötletként, olasz–magyar–román perszónalunió formájában. Végül felmerült Teck herceg neve, aki „az angol királyné testvére és női ágon, mint Rédey-utód, erdélyi fejedelmi család leszármazottja” volt; továbbá a belga király, II. Lipót egyik fia is felbukkan egy diplomáciai dokumentumban mint lehetséges opció. Speidl ismerteti a fontosabb jelöltek személyét, esélyeit.

A talán legfontosabb kérdés persze a külföld hozzáállása volt az egész ügghöz. „Bonyolította a királykérdés legitimista megoldását a nagyhatalmak közel sem egységes állásfoglalása, a nyilvános tiltakozások és a kulisszák mögötti biztatások váltakozása [...]” Bár a szövetséges főhatalmak egységes állásfoglalása 1920-ban úgy szólt, hogy nem lehet szó restaurációról, később például az eredetileg Habsburg-ellenes francia diplomácia az Anschluss megakadályozása érdekében már lehetségesnek tartott egy osztrák–magyar perszónaluniót. Aristide Briand miniszterelnök – legalábbis Boroviczény Aladár feljegyzései szerint – 1921 februárjában azt üzenté Károlynak, hogy ha kész helyzet elé állítja a császár a világot, akkor biztosítja Franciaország támogatását, bár „hogy a látszatot megőrizték”, tiltakozni fog, de ezt Károly ne vegye komolyan. Az angolok következetesebben utasították el a restaurációt. Az USA a magyar népre bízta a dolgot, IV. Károly legkövetkezetesebb támogatója pedig a Vatikán volt. A legitimizmus legfőbb ellenségei természetesen a kisantant államai voltak. Mindenesetre Speidl korabeli cikkeket, diplomáciai levelezéseket és más forrásokat idézve mutatja be, kik, mikor és hogyan álltak hozzá a restaurációhoz, amiből kiderül, milyen nehéz lehetett a kortársaknak megítélni egy restaurációs lépés realitását és a rá érkező reakciókat.

De nem volt egyszerűbb a belpolitikai helyzet sem. A már említett, különféle legitimista és antilegitimista csoportok erejétől, befolyásától, hangerejétől függött, hogy mikor épp milyen megoldás tűnt reálisnak (pontosabban: hogy egyáltalán látszott-e valamiféle lehetőség a restaurációra, vagy az egyre távolabb került a realitásoktól). Minden csoport kihegyezett füllel figyelt a külföldi állásfoglalásokra, és persze leginkább a miniszterelnök és a kormányzó véleménye nyomott a latban, akiket így mindenki megpróbált befolyásolni (főleg a kormányzót, míg a reálpolitikus Bethlent inkább támadták). Speidl Zoltán vizsgálja és bemutatja a különféle nyilvános és titkos, belpolitikai machinációkat, és arra is figyelmet fordít, hogy más ügyekkel párhuzamosan mikor mennyire tematizálta a közbeszédet a királykérdés. 1920 decemberében például betiltották az addig létező Magyar Nemzeti Királyság Pártját. 1921 elején pedig a legitimizmus okozta törésvonal mentén kezdett bomladozni a kormánypárt. Végül a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja egy februári határozatában úgy döntött, hogy „ez a kérdés az aktualitásokból teljesen kikapcsolassék”. A vezető szerepet a mérsékelt, a helyzet rendezését elnapolni szándékozó legitimisták vitték, a szabad királyválasztók vereséget szenvedtek.

A dramaturgiaiailag jól felépített könyvben ezután a szerző külön fejezetet szentel Horthy és IV. Károly viszonyának, akik folyamatos kapcsolatban álltak egymással, majd a legitimisták és Károly kapcsolatainak. Speidl szerint Horthy szerette volna mind a legitimisták, mind az antilegitimisták „bizalmát és támogatását” megszerezni. Károly sokáig

épp benne látta a restauráció biztosítékát. Tulajdonképpen Horthy saját érdekei, valamint a belpolitikai és a külpolitikai helyzet fényében lavírozott a restaurációt illetően.

Az első rész, az előzmények teszik ki a könyv felét, ezután jön a két visszatérési kísérlet és a madeirai száműzetés bemutatása. Mint kiderül: az első kísérlet szinte mindenkit váratlanul ért, és még a legitimisták többsége is túl korainak tartotta azt. A kisantant és az antant államai közül többen megragadták a lehetőséget az éles hangú tiltakozásra. Károly találkozott Horthyval, de a megbeszélés „sikertelen volt, Bethlen reálpolitikáját pedig nem értette meg, és annyit mondott: »Ez a Bethlen nem tetszik nekem.«” A két kísérlet közti időszakot Speidl a király és a miniszterelnök viszonyának és a belpolitikának szenteli, kiemelve még a kormányzó párton belüli folyamatokat. Bethlen célja az egységes kormányzópárt volt, aminek az érdekében a legitimistákat és szabad királyválasztókat is meg kellett nyernie, azaz célja a királykérdés „semlegesítése” volt; bár ő maga lelkében legitimista volt.

A legitimista szervezkedések után kerül terítékre a második visszatérési kísérlet. Speidl amellet, hogy igen részletesen ismerteti az események menetét, igyekszik választ adni arra, milyen garanciák alapján szánta el magát a király az újabb próbálkozásra, és milyen külpolitikai okok befolyásolták ebben. A kötet a Madeirára való száműzéssel, a király halála körülményeinek ismertetésével és Csernoch János prímás IV. Károlyra emlékező írásával zárul.

A mű talán egyetlen hibája a talán túl sok, dőlt betűvel szedett kiemelés, amelyek néha szájbarágósnak tűnnek. Speidl Zoltán könyve öröndetesen egészíti ki a Horthy-korszakról mostanában megjelenő kötetek sorát, amely az utolsó magyar király visszatérési kísérleteit vizsgáló mű nélkül nem lenne teljes. Sokan operett-előadáshoz hasonlították az utolsó megkoronázott magyar király restaurációs kísérleteit. Mint azonban Speidl írja: „Ami biztos: békét akart. Ez már önmagában is elég lehet ahhoz, hogy elgondolkozzunk: valóban operett volt, ami a színpadra került?” Az érdeklődők számára a szerző műve segíthet választ adni a kérdésre.